

KONTRA MIKLÓS

MENNYIRE JUTOTTUNK NEGYEDSZÁZAD ALATT?¹

In memoriam Szépe György (1931–2012)

■ Mármost: mennyire jutottunk negyedszázad alatt a Magyarországgal határos államokban élő magyarok nyelvi közérzetének javításában, nyelvi jogainak érvényesítésében? Jutottunk valamire is? Ezek a *magyar nyelvi kérdések* csak 1990 körül lettek közbeszéddé. Eltérően például a magyar irodalom és népzene, táncház kérdéseitől. De a közbeszédnél jóval fontosabbak a tények.

1. Nyelvészet

■ A múlt század utolsó évtizede előtt a Kárpát-medencei magyar nyelvészek nemigen foglalkoztak a nemzeti kisebbségekkel, például az erdélyi magyarokkal vagy a magyarországi románokkal. 1990-ig mindössze a vasfüggönyön túli magyarokról, a burgenlandiakról és az amerikaiakról készült tudományos, objektív nyelvészeti elemzés. A politikai diktatúrák evidens magyarázatát adták a kisebbségi kétnyelvűek tabusításának, de volt egy másik, nem politikai oka is a csöndnek: a *magyar nyelvművelő hagyomány*. Ez az évszázados hagyomány a helyesnek, választékosnak, magyarosnak kikiáltott vagy annak vélt nyelvi ideált propagálta, s eközben a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűeknek föllállított mércével méricskélte. A *nyelvtudománynak* az a dolga, hogy azt vizsgálja, miként használják/beszélik az emberek anyanyelvüket, miközben élnek mindennapi életüket. Az ilyen kutatás jóval nehezebb, de sokkal több új, tudományosan megalapozott ismeretet eredményez, mint a magyar nyelvi ideál magasugrólécét föllállító és a

léc állandó leverésén szomorkodó nyelvművelés, ami persze nem is tudomány, ha tudományon olyan valamit értünk, ami új, érvényes ismereteket hoz létre.

Az 1980-as évek elején a nyelvészek egy része és a nyelvművelők zöme, továbbá a magyarországi közvélemény úgy tudta, hogy a csehszlovákiai, szovjet-ukrajnai, romániai és jugoszláviai magyarok, nem beszélve az ausztriai és más nyugati magyarokról, „makaróni nyelven beszélnek”, törlik a magyart, s ebből kifolyólag nem is jó magyar emberek. Többé-kevésbé hasonlóan vélekedtek a kisebbségi magyarok is, szinte kivétel nélkül. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében készített *Nyelvművelő kézikönyvben* (1980. 1288–1292) a „külföldön élő magyarok nyelve” cikkben egyebek mellett azt olvashattuk, hogy „a kétnyelvűség körülményei közt [...] A nyelvi rendszer felbomlásával [...] a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá.”

A Kárpát-medencei magyar nyelvészetben a kétnyelvű magyarok nyelvtudományi szempontból szalonképes vizsgálata akkor kezdődött el, amikor a Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya 1988-ban Budán megrendezte az 1. Élőnyelvi Konferenciát, újvidéki magyar nyelvészek részvételével (Balogh–Kontra [szerk.] 1990). 1995-ben már – Horvátország kivételével – minden környező ország magyarjaira kiterjedő kutatás indult, ebből keletkezett *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén c.* könyvsorozat

(Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lansztyák 2000, Szépfalusi–Vörös–Beregszászi–Kontra 2012).

Az Élőnyelvi Konferenciákat az első évtizedben évente rendezte meg az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya és egy környező országbeli egyetemi magyar nyelvészműhely, 2000-ben a konferenciák önjáróvá váltak, azóta két évente rendezik őket, 2012-ben volt a 17. Szegeden, s 2014-ben a 18. Nyitrán. Ezek a konferenciák lettek a Kárpát-medencei magyar nyelvészek együttműködésének s egyben a magyarpáru kétnyelvűség kutatásának legfontosabb fórumai.

A határon túli magyarok nyelvészeti kutatása rövid időn belül a magyar nyelvészet egyik legzajosabb perpatvarához vezetett: jó egy évtizeden át polemizáltak, nemritkán egymást ócsárolva, a tudományos objektivitásra törekvő nyelvészek és a nyelvművelők, de „normális emberek” is, vagyis olyan emberek, akik sosem szereztek egyetemi diplomát nyelvészetből. Ennek a vitának egy részét kiadtuk *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* címmel (Kontra–Saly [szerk.] 1998). A „háború”, amelyből nem hiányoztak a nemzetárulások sem, körülbelül akkor ért véget, amikor a kolozsvári nyelvészprofesszor, Szilágyi N. Sándor 2002. május 2-án az Akadémián közgyűlési előadást tartott *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban* címmel (Szilágyi 2008). Ennek az előadásnak sok hozadéka volt. Az egyik az, hogy Szilágyi javaslatot tett a magyar nyelv története periodizációjának megváltoztatására, mivel 1918-ban véget ért az a nyelvtörténeti korszak, amikor a magyar nyelvet a magyarországi magyar nyelvvel lehetett azonosítani. A dolgok jelenlegi állása szerint – mondta Szilágyi – a magyar nyelvet a Kárpát-medence 8 országában beszéljük, de csak Magyarországon hivatalos nyelv, és egyedül itt van teljes, minden szintre és területre kiterjedő használati köre. Álljon itt egy hosszabb idézet Szilágyitól, azt illusztrálándó, mit is jelent(ett) a magyar nyelvészeknek az, amiről szó

van: „A nyelvész szakmában hosszú ideig [...] a magyarországi nyelváltozatra úgy tekintettünk, mint amelynek nemcsak földrajzi, hanem normatív értelemben is központi, sőt, hogy úgy mondjam, monopolhelyezete van. Ebből így még talán nem is lett volna nagy baj, de vulgárisabb megfogalmazásban ez már úgy szólt, hogy minden úgy van magyarul, ahogy Magyarországon használják, ha pedig valamit nem úgy használunk, az legalábbis kétséges, hogy egyáltalán magyarul van-e, de általában ennél csúnyábban is mondtuk. Ha azonban továbbra is ragaszkodnánk ehhez a szemlélethez, akkor ez azt jelentené, hogy nekünk már nem kell félnünk a magyar nyelv többfelé szakadásától, hiszen már megtörtént. A mostani nyelvtörténeti korszakban ugyanis a magyar nyelv egységét csakis úgy lehet fenntartani, ha tudomásul vesszük, hogy magyarul beszélni többféleképpen is lehet, és ez így van rendjén. Ez nem azt jelenti, hogy már nem érvényes a »csak egy magyar nyelv van« tétele. Dehogynem érvényes. De csak akkor maradhat az, ha úgy fogjuk fel, hogy ezen az egy magyar nyelven az emberek különbözőképpen beszélnek, helyzetüknek megfelelően.” (Szilágyi 2008. 115.)

Negyedszázad múltán a magyar nyelvtudomány mérvadó köreiből immár mindenki elfogadja, hogy: a magyar is többközpontú nyelv,² s a kétnyelvű magyarok is normális emberek; a kétnyelvű ember különbözik az egynyelvűtől, és sosem beszélhet egy nyelvet úgy, mint az egynyelvű; a hagyományos, purista magyar nyelvművelés alkalmatlan a kétnyelvű magyarok gondjainak enyhítésére, de nagyon is alkalmas e gondok növelésére.

Ha végigtekintünk a gyakorlatibb fejleményeken, örömmel nyugtázzhatjuk, hogy:

– Tíz évvel ezelőtt a *Magyar értelmező kéziszótár 2.*, átdolgozott kiadásával (Pusztai 2003) megkezdődött a magyar nyelv *határtalanítása*, vagyis a határon túli magyar nyelvváltozatok azon stan-

dard szavainak, szójelentéseinek leltárba vétele, amelyek Magyarországon ismeretlenek (pl. szlovákiai magyar *alapiskola* 'általános iskola', *párki* 'virslí', kárpátaljai *blokk* '(tíz doboz) cigarettát tartalmazó csomag; karton', *szirup* 'szörp', erdélyi *doszár* 'irattartó, dosszié', *aragáz* 'propán-bután gáz, gázrezsó').

– Ennek nagy szimbolikus jelentősége is van, ugyanis az MTA tekintélye segíti a nyelvészeket abban, hogy a *magyarországi magyar nyelv* helyett immár az *egyetemes magyar nyelv* szótárait, kézikönyveit, horribile dictu: nyelvtanait készítsék el.

– Tizenkét éve sikeresen működik a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (lásd Benő–Péntek [szerk.] 2011), nagyon sikeresen határtalanítja nyelvünket, méltatlan anyagi körülmények közepette (ugyanis az MTA kiszámítható, de szerény finanszírozásával működnek, rég szükségük lenne magyar kormányzati finanszírozásra is).

– A magyar nyelvtervezéssel és nyelvi jogokkal kapcsolatos tudományos konferenciák, kiadványok nem csupán az államtól független³ tudományos szférában keletkeznek (pl. Lansztyák–Szabómihály [szerk.] 2002, Kontra–Hattyár [szerk.] 2002, Kontra [szerk.] 2005), hanem az elmúlt három évben immár a Köztársasági Hivatal és a Nemzetpolitikai Kutatóintézet is előrukkolt valamivel (Csernicskó–Szabómihály 2010, Eplényi–Kántor [szerk.] 2012).

– Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság felkérésére és támogatásával készített tannyelv-választási tájékoztató füzetek (Csernicskó–Göncz 2009, Máté–Kosic–Göncz 2009, Kolláth–Varga–Göncz 2009 és Kelemen–Szoták–Göncz 2009) olyan sikeresnek bizonyultak, hogy miután Kárpátalján az 1. kiadásból 6000 példányt megkaptak a magyar szülők, a kárpátaljai református egyház új kiadást készíttetett 5000 példányban. Ide tartozik még, hogy a „kis országok” brosrúáit követően Erdélyben is megjelent egy tannyelv-választási útmutató (Péntek 2011).

– Megjelentek nyomtatott nyelvi jogi útmutatók a szlovákiai, romániai és szerbiai magyarok számára (Cúth–Horony–Lancz 2010, Bogdán–Mohácsék 2012, Beretka 2011) és működnek internetes tanácsadók Romániában (<http://nyelvi-jogok-romaniaban.magyar-emberi-jogok.eu/> és <https://www.facebook.com/NyelviJogok>) valamint Szlovákiában (www.jogsegely.sk).

– Bizonyos fokú változás, fejlődés tapasztalható a határon túli magyar anyanyelvi nevelésben dolgozó tanítók, tanárok képzésében, továbbképzésében, valamint az általuk használt tankönyvek szakmai színvonalában (lásd pl. Sándor [szerk.] 2000, Szilágyi 2000, Beregszászi 2010, 2011 és 2012).

– Megjelentek a közművelődést szolgáló színvonalas nyelvészeti könyvek is, pl. Benő [szerk.] 2009, Csernicskó [szerk.] 2010, Horony–Orosz–Szalay 2012, Tánzos 2008; sőt egyetemi tankönyvek is, illetve annak is használható monográfiák, pl. Csernicskó 2013, Lansztyák 2006, Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009 és Silling 2010.

2. Anyanyelvi nevelés

■ Néhány szót ejtsünk az anyanyelvi nevelésről is! Kiindulásként elfogadjuk azt, amit a magyar nyelv és irodalom tantárgy változásait vizsgálva Margócsy István írt (1996. 52): „[...] ma az anyanyelv oktatásának nem az a funkciója, hogy felkészítsen a magas szintű, művelt, írásbeli, sok műfajban is érvényesülni tudó nyelvhasználatra, hanem az, hogy csak szabályozza és standardizálja a beszédet és az alapszintű fogalmazást, azaz (mai értelemben vett) nyelvművelő funkciót lásson el”.

Margócsy megállapítása a magyarországi közoktatásra vonatkozik, de érvényes a határon túli magyarok anyanyelvi nevelésére is. Sőt, ott a helyzet rosszabb, mivel a kisebbségi magyarok, elnyomott, fenyegetett helyzetük miatt sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítanak a nyelvművelésnek, mint a magyarországiak. Nyelvész számára riasztó belegondolni abba, mi történhet egy

olyan magyar iskolában, például a csalólközi nyékvárkonyiban, ahol egy 7 éves kisfiú anyanyelvét az iskolai tanító elkezdte „helyes”-re farigcsálni. A kisfiú így mesél a bárányhimlőjéről: „Nekem meg gyöttek akkorák mint egy ló. Figyéd é gyött ekkora is má Na ekkora vót Jó nagy vót és olyan dagadt is vót [...] Hólyag van rajta Folyópúderre kő kenyni De amikor má a vígín így kisebbek akkor magátú kő észárodnia Osztán le kő gyönnie a sebnek [...] Én is egyszer a körmömmé viletlenű itt leaptam és hajamon is gyött Valakinek még a nyēvin is gyön Anyu hallotta hogy valakinek még a nyēvin is gyött Meg hogy a bárányhimlőtű le lehet bénúni Főleg aki ilyen babakorábo kapja é annak veszélyes” (Fodor 2010. 135).

Az aláhúzott részek nyelvjárási jelenségeket jelölnek, tehát eltérnek az iskola által elvárt, preferált nyelvvaltozattól. Ha a tanító vagy tanár a gyermek beszédét nem a hozzáadó, hanem a felcserélő nyelvpedagógia⁴ szerint javítja, akkor garantáltan beletapos a nővendék lelkébe, kialakítja benne az alsóbbrendűség tudatát, s egyben fenntartja a magyar nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt.

Ha azt a kérdést tesszük föl, hogy a kisebbségi magyar tanítók és tanárok mekkora része követi a hozzáadó s mekkora a felcserélő nyelvpedagógiai elveket, a válasz mindenképp elszomorító. A pedagógusok túlnyomó többsége – anélkül hogy ennek tudatában lenne – beletapos a diákok lelkébe, kialakítja bennük az alsóbbrendűség tudatát, és fenntartja a magyar lingvicizmust (nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt). Óriási felelőssége van a tanárképző intézményeknek is. Kardinalis fontossága van annak, hogy hozzáadó, vagy felcserélő szemléletű pedagógusokat képeznek-e egy magyar pedagógusképző intézményben.

3. Politika

■ Azt a kérdést igyekszem megválaszolni, hogy mennyire jutottunk negyedszázad alatt a határon túli magyarok nyelvi közérzetének javításában,

nyelvi jogainak érvényesítésében. A magyar nyelvészetben előrehaladást tapasztaltunk. Az anyanyelvi nevelésben súlyos gondokat láttunk. És mi a helyzet a politikában?

Észtországnak, Finnországnak, Franciaországnak, Kanadának, Szlovákiának, Svájcnak és nagyon sok más államnak van hivatalosan megfogalmazott és alkotmányba, törvényekbe foglalt nyelvpolitikája. Magyarországnak nincs, legalább hatvan éve nincs. (Amink van, például a 2001. évi XCVI. törvény, a „reklámyelv törvény” vagy a 2011-ben a kormány által beharangozott intézkedési terv a nemzeti nyelv védelmére, továbbfejlesztésére és népszerűsítésére, nem több látszatintézkedésnél.) Az, hogy Magyarországnak nincsen tudományosan megalapozott, szisztematikus és racionális nyelvpolitikája, komoly rizikófaktorunk, minden magyarnak, határon belül s kívül. Egyebek mellett ugyanis a következőkkel élünk együtt:

Egy szlovákiai magyar parlamenti képviselő az 1995. évi szlovák államnyelvtörvény kapcsán nyilvánosan a szlovák nacionalista politikát támogatta, akarata ellenére, csupán tudatlanságból (lásd Kontra 2010. 130.).

Egy romániai magyar politikus néhány éve a román asszimilációs politikát támogatta a magyarok kárára, csupán tudatlanságból, amikor azt hangoztatta, hogy szükséges lenne román anyanyelvű tanárokat alkalmazni a székelyföldi iskolákban (lásd Kontra 2010. 130.).

2013-ban a határon túli oktatási-nevelési támogatás összegét 500 millió Ft-tal csökkentették, a „túlzott deficit eljárás” megszüntetése érdekében, ami egyrészt (ezt én mondom, K. M.) egy fél-tocsiknyi összeg, mai értéken egyhuszadnyi szombathelyi focistadion ára. De valójában, már a csökkentés előtt is, éves szinten, két átlagkeresettel rendelkező szülővel számolva a magyarországi támogatás csupán 0,5–1,3%-a a támogatott család jövedelmének (lásd *Egy centrista...*). Az, hogy a magyarországi támogatóknak nincs értelmezhe-

tő válaszuk az anyaországi agyelszívásra, a szülőföldi, cigányokat sújtó szegregációra s főleg az államnyelvi iskolákba íratott 30%-nyi magyar diák elvesztésére, cáfolhatatlan tény.

Mi magyarok joggal lehetünk büszkék a nyelvi jogok kimunkálásában két pécsi és egy kolozsvári professzorra: Szépe Györgyre, Andrásy Györgyre és Szilágyi N. Sándorra. Szépe tagja volt annak a szakértői csapatnak, amelyik kidolgozta az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa Hágai Ajánlásait (lásd *The Hague Recommendations*, Szépe 2011 és Skutnabb-Kangas 2001). Andrásy pedig jogászként – anélkül hogy tudott volna a kolozsvári nyelvész Szilágyi nagyon hasonló koncepciójáról – kidolgozta az univerzális nyelvi jogok elméletét (lásd Szilágyi 1994/2003 és Andrásy 1998, 2013). Szóval, nekünk magyaroknak, lenne mit aprítanunk a tejbé. De politikusaink zöme soha nem is találkozott Szépe, Szilágyi és Andrásy nevével, aki meg találkozott, önfelmentő játékokba bonyolítja magát. Pedig hát nem akármiről van szó: ez a három magyar professzor olyan nyelvi jogi koncepciót alkotott, amivel világsikert arathatnán(a)k, az ő elgondolásaik a finn kisebbségi politikát is elhalványíthatnák a világszínpadon. S ha így lenne, annak a magyarok, a kisebbségi magyarok lennének a legnagyobb nyertesei.

■ JEGYZETEK

1. Ez az írás a *Gyökerek, utak, jövők: az anyanyelv megőrzésének kérdései a Kárpát-medencében* konferencián (MTA Pécsi Akadémiai Bizottság, 2013. szeptember 13–14.) elmondott előadásom szerkesztett változata.
2. *Többközpontú nyelvnek* az olyan nyelvet nevezik a nyelvtudományban, amelynek standard változata több országban használatos, s így országonként sajátos vonásokra tesz szert. Ilyen nyelv az angol, a francia, a német, a portugál stb. Lásd Lanstyák 1995-öt, továbbá számos vitacikket Kontra-Saly (szerk.) 1998-ban.
3. „az államtól független tudományos szférát” úgy értem, hogy az említett kutatások és kötetek nem magyar állami megrendelésre készültek.
4. A *hozzáadó* nyelvpedagógia célja egy új nyelvváltozat megtanítása oly módon, hogy a diák eredeti nyelvváltozata ne sérüljön. Az így tanult új változat a régit nem kiiktatja, hanem ahhoz hozzáadódik, a gyermek nyelvi repertoárja ezáltal bővül. A *felcserélő* nyelvpedagógia az új nyelvváltozatot úgy sajátíttatja el, hogy az a régit (a gyermek nem sztenderd nyelvváltozatát) felcseréli, kiiktatja. Féltreértések elkerülése végett: nem az a kérdés, hogy a közoktatásban meg kell-e tanítani a sztenderd magyar köznyelvet, hanem az, hogy miként kell megtanítani.

■ IRODALOM

- Andrásy György: *Nyelvi jogok: A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központ, Pécs, 1998.
- Andrásy György: *Nyelvszabadság: Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Dialóg Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2013.

Tudjuk, hogy miközben csökken a svédék száma Finnországban, nő a svéd tannyelvű iskolákba íratott gyerekek száma. Azért, mert a finnországi svéd politikusoknak vannak szakképzett nyelvész tanácsadóik, akikre hallgatnak is.

Tudjuk azt is (lásd Phillipson 2003. 1–23), hogy ha egy állam *laissez faire* nyelvpolitikát folytat, akkor óhatatlanul támogatja a többségi, elnyomó politikát folytatókat. Lehet, hogy fogalma sincs róla, de ezt teszi. Nem biztos, hogy mi magyarok vagyunk a kivételek, akik nem a többségi emberek/nyelvek malára hajtjuk a vizet. De az biztos, szerintem, hogy erre nem az ukrán, román vagy szlovák nacionalisták kényszerítenek minket.

A magyar politikusoknak a jelek szerint nincs szüksége a nyelvtudósok szaktudására, a nyelvészek nem tudják befolyásolni a nyelvpolitikát (lásd Kontra 2010. 179–192.). Ebben semmiféle változás nem történt az elmúlt negyedszázadban. Ezért is főhet a fejünk.

Mielőtt elküldtem a *Korunk* szerkesztőinek, 2014 júliusában újraolvas-tam ezt a tavaly októberben írt szöveget. Úgy látom, nincs mit változtatnom rajta. Egy magyarországi kormányrendelettel ugyan áprilisban létrehoztak egy kormányhivatalt (Magyar Nyelvstratégiai Intézet), de a jelek szerint ettől a nyelvészeknek még inkább főhet majd a feje (lásd Sarkadizs 2014 és Laakso 2014).

- Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1988. október 5-6-án rendezett élőnyelvi tanácskozás előadásai. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1990.
- Benő Attila (szerk.): *Román–magyar kulturális szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2009.
- Benő Attila – Péntek János (szerk.): *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok. Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely – Kvár, 2011.
- Beregszászi Anikó: *Magyar nyelv, Stilisztika*. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára. „Bukrek”, Csernyivci, 2010.
- Beregszászi Anikó: *Magyar nyelv*. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára. „Bukrek”, Csernyivci, 2011.
- Beregszászi Anikó: *A lehetetlen lehetni*. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2012.
- Beretka Katalin: *Nyelvi jogaink Szerbiában*. Anyanyelv-használati útmutató. Magyar Nemzeti Tanács, Szabadka, 2011.
- Bogdán Andrea – Mohácsek Magdolna: *Nyelvi jogok útmutató*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2012.
- Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp., 1998.
- Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó, Bp., 2013.
- Csernicskó István – Göncz Lajos: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. A Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Bp., 2009. január.
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella: *Hátrányból előnyt. A magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól*. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Bp., 2010. 167–198.
- Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, Bp.–Beregszász, 2010.
- Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila: *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelvhasználati útmutató*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Anyanyelvünkért Polgári Társulás, Somorja–Komárom, 2010.
- Egy centrista határon túli stratégia alappillérei* (második rész). http://hazaeshaladas.blog.hu/2013/08/19/egy_centrista_hataron_tuli_strategia_alappillerei_masodik_resz. Letöltve: 2014. július 10.
- Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás: A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, Bp., 2012.
- Fodor Regina: *Kettősnyelvűség avagy nyelvjárás és köznyelv: Egy kisiskolás nyelvének vizsgálata*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2010. 4. szám. 129–148.
- Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp.–Újvidék, 1999.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I.* kötet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.
- Horony Ákos – Orosz Örs – Szalay Zoltán: *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2012.
- Kelemen László – Szoták Szilvia – Göncz Lajos: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban*. Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak. A Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Bp., 2009. január.
- Kolláth Anna – Varga István Štefan – Göncz Lajos: *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken*. Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak. A Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Bp., 2009. január.
- Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010.
- Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb?: Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005.
- Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris Kiadó, Bp., 1998.
- Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002.
- Laakso, Johanna: *Brave new linguistics*. <http://hungarianspectrum.wordpress.com/2014/07/07/johanna-laakso-brave-new-linguistics>. Letöltve: 2014. július 10.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv központjai*. Magyar Tudomány 1995. sz. 1170–1185.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony, 2000.
- Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe: Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Tanulmányok és dokumentumok. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2002.
- Margócsy István: *Magyar nyelv és/vagy irodalom: Egy tantárgy kialakulása és változásai*. Budapesti Könyvszemle 1996. 45–52.
- Máté Anikó – Kosiaé Julianna – Göncz Lajos: *Horvátországi magyarok tannyelvválasztása*. Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak. A Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Bp., 2009. január.

- Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna: *Szlovákiai magyar nyelvjárások. Közép-európai Tanulmányok Kara, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 2009.*
- Péntek János: *Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyermek? Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kvár, 2011.*
- Phillipson, Robert: *English-Only Europe? Challenging Language Policy.* Routledge, London, 2003.
- Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár.* Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 2003.
- Sándor Klára (szerk.): *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás. Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásaiból. „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza Kiadója, Csíkszereda, 2000.*
- sarkadizs: *A Magyar Nyelvstratégiai Intézet azért dolgozik, hogy megértsék egymást az emberek.* <http://444.hu/2014/06/30/bencze-lorant-nyelvstratega>. Letöltve: 2014. július 10.
- Silling István: *Vajdasági magyar nyelvjárás olvasókönyv.* Forum Könyvkiadó – Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidék–Szabadka, 2010.
- Skutnabb-Kangas, Tove: *How to wriggle out of linguistic human rights duties – some recipes for unwilling states.* In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára.* II. Lingua Franca Csoport, Pécs, 2001.1106–1116.
- Szépe György: *A nyelvi jogok a Helsinki Zárónyilatkozattal megkezdett korszakban.* In: Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán, Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban [A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai].* Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Bp.–Beregszász, 2011. 11–19.
- Szépfa István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában.* Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Bp.–Alsóőr–Lendva, 2012.
- Szilágyi N. Sándor: *Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről.* In: *Uő: Mí egy más. Közéleti írások.* Kalota Könyvkiadó, Kvár, 2003. 576–664. [Első változata: *Korunk* 1994. 3. szám. 131–150.]
- Szilágyi N. Sándor: *Ne lógasd a nyelvedet hiába! Nyelvtani kiskalauz felvételizőknek.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kvár, 2000.
- Szilágyi N. Sándor: *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban.* In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Bp., 2008. 105–117.
- Tánczos Vilmos: *Elejtett szavak: Egy csíki székely ember nyelve és világképe.* Bookart, Csíkszereda, 2008.
- The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note.* The Foundation on Inter-Ethnic Relations, The Hague. October 1996.

